

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
СПІВВІДНОШЕННЯ
ТА ВЗАЄМОВПЛИВУ СУЧАСНОЇ
ЦИВІЛІСТИЧНОЇ ДОКТРИНИ,
ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРАКТИКИ
ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ**

Збірник статей до 60-річного ювілею
доктора юридичних наук, професора
Віталія Леонідовича Яроцького

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

УДК 347(477)(082.2)
А43

Упорядники: В. В. Надьон, Т. О. Музика, Ю. М. Філонова

А43 **Актуальні** проблеми співвідношення та взаємовпливу сучасної цивілістичної доктрини, законодавства та практики правозастосування в Україні : збірник статей до 60-річного ювілею доктора юридичних наук, професора Віталія Леонідовича Яроцького / упорядники: В. В. Надьон, Т. О. Музика, Ю. М. Філонова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 498 с.

ISBN 978-617-554-012-1

Збірник наукових статей та спогадів на пошану доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук України, завідувача кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, заслуженого діяча науки і техніки України Віталія Леонідовича Яроцького з нагоди його 60-річчя.

У виданні представлено статті з актуальних проблем співвідношення та взаємовпливу сучасної цивілістичної доктрини, законодавства та практики правозастосування в Україні та ЄС.

УДК 347(477)(082.2)

ISBN 978-617-554-012-1

© В. Л. Яроцький, 2022

Д. С. Спесівцев

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету
імені Лесі Українки*

У цей надзвичайно складний час випробувань для українського суспільства і нашої держави слова привітання набувають особливого значення і цінності.

Вони є цінними для людини, яка висловлює ці слова, оскільки така людина має право використовувати для цього найкрасивішу, наймелодійнішу – свою рідну українську мову.

Вони є цінними, тому що у цей складний час адресуються близькій людині – вчителю, патріоту, творчій і багатогранній особистості.

Вони є цінними, тому що можуть бути безперешкодно висловлені адресантом і отримані адресатом.

Саме тому, дорогий вчителю, дуже приємно у цей День вітати Вас з 60-річчям.

Пройдено великий шлях особистого і професійного зростання, випробувань і їх подолання, великих успіхів і дрібних невдач...

Але, як Ви самі неодноразово говорили мені, цитуючи класиків: “Немає меж досконалості”.

*У зв'язку з цим з нагоди Вашого 60-річчя щиро бажаю Вам:
Міцного козацького здоров'я
Твердості духу і цілеспрямованості
Гармонії у душі і тілі
Миру і злагоди в родині
Сил і насаги для нових творчих і професійних звершень
Благополуччя і процвітання
Радості – від життя
Любові – від рідних і близьких
Поваги – від колег*

Нехай життя буде сповнене гарними подіями і добрими емоціями!

*Многая літа!
Слава Україні!*

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН І ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА З ФЕНОМЕНОМ ВІЙНИ

Постановка проблеми

Широкомасштабна збройна агресія (війна) росії проти України, що розпочалась 24 лютого 2022 року, виступила потужним тригером для переосмислення багатьох аспектів розвитку сучасного українського суспільства. Ціла низка питань безпекового, економічного, організаційного, юридичного, інституційного та іншого характеру набули значення прикладних проблем, що потребують нагального вирішення або глибокого аналізу для формування пропозицій щодо їх концептуального розв'язання у найближчому майбутньому. Діапазон цих питань є досить широким, починаючи від централізованого регулювання економічних відносин у стресових умовах, наприклад, шляхом встановлення фіксованих цін на пальне, і завершуючи переглядом концепції забезпечення безпеки населення України в умовах реальної військової загрози з боку росії.

Зазначена обставина у силу свого характеру і руйнівних наслідків не могла не торкнутись і цивільного права як інструментарію регулювання суспільних відносин.

Досить тривалий процес еволюції приватноправової галузі на тлі поглиблення диференціації існуючих й виокремлення

нових галузей права сприяв набуттю цивільним правом “репутації” інструментарію регулювання відносин переважно у мирний час. Цьому сприяли й певні фактори. По-перше, жорстока і кровопролитна Перша світова (1914–1918 роки), а також руйнівна Друга світова (1939–1945 роки) війни від яких грандіозна шкода була завдана саме європейському суспільству і державам, продемонстрували неефективність військового способу вирішення протиріч у Європі. Саме тому війна у Європі в умовах сьогодення розглядалась надзвичайно примарно. Це ж відобразилось і на векторі подальшого розвитку галузі цивільного права. По-друге, значний розвиток нормативно-правової бази, положення якої регулюють відносини в умовах війни за участю як комбатантів, так і некомбатантів, сприяло формуванню окремої галузі міжнародного гуманітарного права, яка покликана вирішити юридичним шляхом значний обсяг гуманітарних проблем, що виникають у ході збройного конфлікту.

Однак, незважаючи на викладене вище, широкомасштабне збройне вторгнення росії на територію України, а також принесені ним загрози для життя і здоров'я фізичних осіб, майна фізичних і юридичних осіб, а також масштаб шкоди і руйнувань, що вже фактично завдані цим благам з боку агресора, змушують підняти проблему предмета правового регулювання цивільного права. Це зумовлено у тому числі значною динамікою відносин, виникнення яких у межах правопорядку України вважалось малоімовірним, що безпосередньо відобразилось на якісному рівні їх правового регулювання, а також необхідністю визначення галузевої приналежності таких відносин і подальшого ефективного їх упорядкування в умовах відповідних викликів сьогодення.

Концептуально йдеться про те, що насправді являють собою цивільні відносини, наскільки вони можуть бути пов'язані зі збройним конфліктом, наскільки такий зв'язок за його наявності охоплюється галуззю цивільного права в умовах сьогодення і який обсяг цих відносин може бути предметом цивілістичного осмислення на рівні наукових розробок, а головне – повинен бути включений у предмет регулювання галузі цивільного права. Це масштабна проблема всебічне дослідження і наукове розв'язання якої потребує обрання вірного методичного підходу. Саме на їх розгляді і варто зупинитись окремо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми зв'язку цивільних відносин і цивільного права з феноменом війни у тій чи іншій мірі розглядались такими

вченими правниками як Р. Бодє, Д. Буєнсторф, Р. М. Буксбаум, Ф. В. Веніславський, М. М. Гнатовський, Т. С. Ківалова, І. А. Коваленко, Н. С. Кузнецова, Д. В. Ланго, Р. А. Майданик, К. Марксен, М. Мендел, К. О'Меара, О. О. Отрадна, С. Д. Русу, Д. П. Хайніш, Л. Хіл-Коуторн, Л. Є. Цаєн, В. Л. Яроцький та ін.

Постановка завдання

Мета статті полягає у визначенні методичної основи до дослідження зв'язку цивільних відносин і цивільного права з феноменом війни, зокрема в умовах широкомасштабної збройної агресії (війни) росії проти України.

Основний матеріал дослідження

Ключовим аспектом розуміння зв'язку цивільних відносин і цивільного права з феноменом війни виступає розуміння правової природи цивільних відносин, адже саме через нього можна простежити зв'язок галузі цивільного права як інструментарію для регулювання цивільних відносин з феноменом війни.

При цьому ця проблема є досить глибокою, оскільки пов'язується з матеріальними і формальними сторонами механізму цивільно-правового регулювання суспільних відносин, тобто як з характером суспільних зв'язків, що складаються фактично, так і зі специфікою їх правового регулювання. Своєю чергою теоретичне вирішення вказаної проблеми визначає можливий обсяг предмету розгляду, ракурс і масштаб подальшого наукового аналізу проблематики упорядкування цивільних відносин в умовах війни.

Передумовою теоретичного вирішення цієї проблем виступає визначення співвідношення між формальним і матеріальним елементами у механізмі цивільно-правового регулювання суспільних відносин¹, а фактично – між цивільними правовідносинами і цивільними відносинами.

У межах формального підходу цивільні правовідносини розуміються як суспільні відносини, урегульовані об'єктивним цивільним правом. При спрощеному, однак не завжди виправданому застосуванні цього підходу, ми констатуємо, що основним актом цивільного законодавства України в умовах сьогодення виступає Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) 2004 року, а тому цивільними є відносини,

¹ Кузьмич О. Цивільні правовідносини як один із критеріїв визначення третіх осіб у цивільному праві. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 5 (39). Р. 96.

що, відповідно, урегульовані положеннями цього нормативно-правового акту. Зокрема, у сучасних підручниках цивільне правовідношення визначається як особисте немайнове або майнове відношення, врегульоване нормами цивільного права, що виникає між автономними і рівноправними суб'єктами, які наділені суб'єктивними цивільними правами та суб'єктивними цивільними обов'язками¹. З цією позицією гармонізує формально-догматичний або як його ще називають у юридичній літературі, позитивістський підхід до визначення норми цивільного права відповідно до якого така норма являє собою формально визначене правило поведінки, встановлено або санкціоноване державою, дотримання якого забезпечується силою державного примусу².

Основна проблема формального підходу до визначення цивільних правовідносин полягає навіть не у тому, що цивільне законодавство може не охоплювати увесь обсяг цивільних відносин. Адже ця проблема вирішується принципами цивільного права, які допомагають ідентифікувати такі відносини в умовах практики і застосувати до них загальні засади цивільного права, а також, наприклад, аналогію закону. З цього приводу О. Я. Кузьмич при розгляді цивільних правовідносин як правової форми, якою опосередковуються правові зв'язки між їх учасниками, констатує необхідність визнання, що такими відносинами є не тільки відносини, які вже врегульовані нормами цивільного права, але й ті, які хоча безпосередньо і не врегульовані нормами цивільного права, але в силу засад цивільного права, які мають диспозитивний характер, мають цивільно-правовий характер, не суперечать актам цивільного законодавства й виникають, зокрема з актів саморегулювання³.

Проблема полягає у тому, що при неправильному, зокрема буквальному або звуженому застосуванні такого підходу ми визначаємо характер суспільних відносин через галузь законодавства, яка має похідний тобто вторинний характер по відношенню до характеру урегульованих нею суспільних відносин. Адже ЦК України як нормативно-правовий акт лише фіксує основні засади цивільного права як галузі права, яку,

¹ Цивільне право : підруч. у 2 т. / Борисова В. І. (кер. авт. кол.), Баранова Л. М., Бегова Т. І. та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатеевої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 1. С. 99.

² Васильєв В. Диспозитивність норм цивільного права з точки зору формально-догматичного підходу. *Підприємство, госп-во і право*. 2018. № 12. С. 13.

³ Кузьмич О. Цивільні правовідносини як один із критеріїв визначення третіх осіб у цивільному праві. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 5 (39). Р. 97.

при цьому, не можна зводити суто до інструмента фіксації. По окремих питаннях основний акт цивільного законодавства може як гармонізувати з галуззю права, так і визначати вектор її розвитку, зокрема розширювати, або ж навпаки, звужувати. З цього ж слідує і основний ризик, який полягає у непоширенні на цивільні за своєю природою відносин положень об'єктивного цивільного права і навпаки поширення на такі відносини впливу інших галузей права, наприклад, публічного. Проте з іншого боку у цьому ж проявляється і еволюція галузі цивільного права, її динаміка, яка у міцному зв'язку з процесом розвитку суспільних відносин детермінує вектор генези як цивілістичної доктрини, так і цивільного законодавства. Тим більше, що практика правореалізації та правозастосування вимагає певного стабільного інструментарію для ідентифікації цивільних відносин і визначення принципів і моделей, що на них поширюються. Саме тому зв'язок об'єктивного цивільного права (до якого, до речі, входять не лише нормативні положення, проте також і звичаї, які відображають моделі поведінки, що формуються самим суспільством, і які, у зв'язку з цим, є результатом природного розвитку цивільного права) і форми його фіксації у вигляді нормативно-правових актів з одного боку є необхідним, а з іншого — не перешкоджає еволюції цивільного права, а лише фіксує його визначеним способом у конкретний історичний період.

Наведене дозволяє стверджувати, що в основу вітчизняного нормативно-правового підходу покладено переважно формальний концепт, що в принципі є логічним і водночас прагматичним. Статтею 1 ЦК України встановлюється, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності їх учасників¹. Використаний у цьому ключі термін “юридична рівність” свідчить про те, що відповідні відносини потрапили під юридичний вплив, нібито ще до їх правового регулювання законодавчими положеннями. Адже цивільні право не може регулювати цивільні правовідносини, оскільки відповідно до формального підходу цивільні відносини стають правовідносинами саме після їх правового регулювання. Термінологічне словосполучення “юридична рівність” свідчить про те, що учасники відповідних відносин є рівними у юридичному сенсі, що і обумовлює включення таких відносин

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356 (із змінами).

у предмет регулювання положень ЦК України. Водночас для цивільних відносин термінологічне словосполучення “юридична рівність” досить складно застосувати. Учасники цивільних відносин є рівними у силу характеру таких відносин, що лише знаходить закріплення у нормах права, а не детермінується ними.

Своєю чергою у межах матеріального підходу цивільні відносини визначаються, виходячи з їх природи, яка має первісний характер по відношенню до цивільного законодавства. Адже, як зазначає радянський цивіліст українського походження О. С. Іоффе, окремі суспільні відносини, як то відносини споріднення, існують самі по собі і лише в окремих випадках, зокрема при їх визначенні законом, набувають юридичного характеру. Водночас можуть мати місце і відносини, які характеризуються виключно як юридичні і які припиняють існування з втратою ними юридичного характеру. В якості такого виду правовідносин вчений розглядає відносини з надання матеріальної допомоги багатодітним матерям.

При цьому вчений визнає, що у кінцевому рахунку цивільне відношення регулюється нормами права, що встановлюються або санкціонуються державою, проте водночас справедливо вказує на те, що правове відношення, яке розглядається під кутом зору його специфічних ознак у силу яких воно відрізняється від інших суспільних відносин, є нічим іншим як регульованим правом відношенням, що складається між конкретними особами, взаємна поведінка суб'єктів якого закріплена юридично і здійснення якого забезпечується силою державного примусу¹. Тобто, незважаючи на те, що саме на рівні нормативних положень відбувається санкціонування або закріплення правил поведінки учасників суспільного відношення², саме відповідне відношення потрапляє у предмет правового регулювання не просто так, а в силу властивим йому ознак. У зв'язку з цим цивільне законодавство поширює свій вплив не на будь-які відносини, а на відносини, які мають ознаки фактично приватних.

Неможна не відмітити і те, що більш глибоке осмислення формального підходу до визначення цивільних правовідносин і матеріального до визначення цивільних відносин втілилось у більш комплексному підході у межах якого розглядається можливість існування цивільних правовідносин ще до їх правового

¹ Іоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та. 1949. С. 14–15, 19, 20.

² Мохоцько А. В. Місце норм права у системі соціальних норм. *Держава і право*. Київ, 2010. Вип. 48. С. 44.

регулювання положеннями нормативно-правових актів. У зв'язку з цим мова йде про матеріальне чи формальне визначення цивільних правовідносин, а не просто суспільних цивільних відносин¹. Як зазначає В. М. Єрмоленко, певні майнові правовідносини народжуються в глибині майнових суспільних відносин протягом тривалих проміжків часу і є наслідком оптимізації співвідношення суспільних та індивідуальних матеріальних інтересів, у результаті чого відбувається визнання даного виду взаємозв'язків усіма формально рівними членами відповідного суспільного утворення або переважною їх кількістю. Нормативно-правові приписи лише фіксують типізацію майнових відносин, надаючи їм легальної з боку держави форми².

З огляду на викладене вище, матеріальний підхід до визначення цивільних відносин виступає ефективною базою для застосування формального підходу і санкціонування державою відповідних моделей поведінки на рівні нормативних положень. Однак, очевидно, що у сучасних умовах, самотійне застосування матеріального підходу для встановлення не просто цивільних відносин, тобто суспільних відносин, що фактично склались у суспільстві, а для визначення цивільних правовідносин, тобто суспільних відносин, що фактично склались у суспільстві, мають цивільний характер, і які необхідно вважати такими, що є правовими незалежно від їх правового регулювання положеннями нормативно-правових актів, зіштовхуватиметься з певними складнощами. Такий підхід, як мінімум, значно втрачає в ефективності на рівні правореалізації і правозастосування, оскільки змушує відповідних суб'єктів застосувати досить складні прийоми для встановлення характеру відносин у яких вони перебувають або у які планують вступити, а тому і визначення нормативних положень, що підлягають застосуванню до таких відносин.

При цьому слід ураховувати і те, що будь-які відносини еволюціонують так само як і еволюціонує право як інструмент їх регулювання. У результаті такої еволюції відбувається фрагментація регулятивного інструментарію. Яскравим прикладом того слугує якраз виокремлення з цивільного права як материнської галузі, зокрема таких галузей як трудове право, земельне право та ін.

¹ Кузьмич О. Цивільні правовідносини як один із критеріїв визначення третіх осіб у цивільному праві. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 5 (39). Р. 96.

² Єрмоленко В. Розмежування майнових правовідносин та законовідносин: методологічні аспекти. *Підприємство, госп-во і право*. 2005. № 11. С. 65.

В епоху Стародавнього Риму і римського права цивільними вважався досить великий пласт суспільних відносин, у тому числі і відносини, що виникали внаслідок правопорушення. Проте з еволюцією відповідних суспільних зв'язків і їх поглибленням виникала потреба у формуванні спеціального інструментарію з правового регулювання окремих їх видів, які виокремлювались за певними ознаками. У ході цього процесу і відбулось відокремлення з цивільного права інших галузей права. Питання правового регулювання відносин, пов'язаних з протиправним завданням шкоди, взагалі почали регулюватись цивільним правом, як приватною галуззю права, і кримінальним правом як публічною галуззю права в залежності від характеру протиправного посягання, його об'єкта і рівня небезпечності.

Однак, слід зважати на декілька важливих обставин. По-перше, виокремлення певних суспільних відносин в окремий предмет правового регулювання відбувався за чіткими ознаками і, як правило, передбачав вичерпне, а не вибіркове, їх вичленення з-під цивільно-правового впливу. Іншими словами, як правило, у предмет регулювання нових галузей потрапляли відносини, що відповідають певним вимогам, тобто мають визначені ознаки, а не лише певна їх частина. Хоча у цілому потенціал закону як регулятора суспільних відносин дозволяє виокремити для спеціального регулювання лише певний обсяг суспільних відносин, залишивши інші відносини, які відповідають тим самим ознакам, для регулювання галузі цивільного права.

По-друге, виокремлення певних суспільних відносин у предмет самостійного правового регулювання, як правило, обумовлюється необхідністю забезпечення динаміки таких відносин на інших засадах, ніж ті, що були визначені материнською галуззю права, а також забезпечення їх упорядкування іншими методами.

По-третє, виокремлення суспільних відносин у предмет самостійного правового регулювання, як правило, здійснюється саме за допомогою нормативно-правового акту досить великої юридичної сили, як то закон або кодекс (законів). Це, знову таки, підкреслює роль і значення нормативно-правового акту у процесі виокремлення нових галузей права з материнської галузі.

Чому важливо розуміти окреслені вище обставини? Тому що вони демонструють динаміку предмету правового регулювання галузі цивільного права. У конкретний історичний період суспільні відносини, наприклад, майнового характеру, пов'язані зі збройним конфліктом, можуть регулюватись або законом, яким регулюються цивільні за своєю природою суспільні

відносини, або законом, який регулює публічні відносини. При цьому це не означає, що відповідні відносини *de facto* є приватно-правовими або публічно-правовими. Адже в окремих випадках розгляд відповідних відносин як приватно-правових чи публічно-правових на рівні закону чи конкретного наукового дослідження може бути лише прийомом, який застосовується для їх поміщення у предмет нормативно-правового регулювання або у предмет наукового дослідження¹ відповідно.

Ураховуючи викладене вище, слід констатувати, що більш “безпрограшним” є саме формальний підхід, оскільки він дозволяє чітко і з прикладних позицій ідентифікувати суспільні відносини, які мають цивільно-правовий характер, а тому і визначити засадничі умови їх динаміки, які підкоряються логіці відповідного нормативно-правового акту. Однак підхід, що є ефективним в умовах сьогодення, є майже незастосовним до дослідження суспільних відносин, які склалися у історичний період, що охоплюється проміжком часу від рабовласницької епохи і аж, приблизно, до початку ХІХ століття (активна стадія процесів упорядкування приватно-правового компоненту механізму регулювання суспільних відносин, що характеризується кодифікаціями цивільно-правових положень, складанням пандектів тощо). Для цього періоду не характерна глибока диференціація галузей права. Тому відносини, які вважались цивільними, наприклад, у Стародавньому Римі, сьогодні можуть розглядатись як публічно-правові за матеріальним критерієм.

У зв'язку з цим, вважаємо, що при розгляді проблеми зв'язку цивільних відносин і цивільного права з феноменом війни, яка, безумовно, має глибокий і складний характер, і теоретичне вирішення якої потребує окремої уваги, необхідно застосувати динамічний підхід, який враховуватиме і еволюцію правового регулювання цивільних відносин на вказаному вище етапі розвитку суспільства, і формалізацію галузей права на більш пізніх етапах розвитку. При цьому, якщо для дослідження суспільних відносин, що склалися до ХІХ століття, варто керуватись формально-матеріальним підходом з урахуванням комплексного характеру урегульованих відносин, то при розгляді відносин, які склалися починаючи з ХІХ століття варто базуватись на формальному підході з одночасним його критичним осмисленням у матеріальному ключі, що дозволить визначити цивільні за своєю природою відносини, пов'язані з війною,

¹ Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія. Київ : НІСД, 2019. С. 97.

які не потрапили у предмет правового регулювання положень цивільного законодавства, а також відносини, які, не маючи характеру цивільних, були включені у предмет регулювання положень об'єктивного цивільного права.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Викладене вище дозволяє зробити деякі висновки.

1. Складність, багаторівневність і водночас темпи еволюції суспільних відносин обумовлюють необхідність прагматичного підходу до їх правового регулювання. Його результатом є формування розгалуженої системи галузей права, кожна з яких регулює блок суспільних відносин відповідно до визначеного для галузі предмету і методу. Результатом застосування такого підходу може бути виокремлення певного блоку відносин, пов'язаних з війною як формою збройного конфлікту, чи окремих їх аспектів, які до цього регулювались положеннями цивільного права, у предмет регулювання інших галузей права.
2. Розгляд цивільних відносин, що у тій чи іншій мірі пов'язані з війною як формою збройного конфлікту, може здійснюватись з урахуванням історичної ретроспективи розвитку цивільного права як галузі права і галузі законодавства, ураховуючи стан розгалуженості галузей права і галузей законодавства відповідно конкретний історичний період. Іншими словами, дослідження відповідних відносин необхідно здійснювати, зокрема ураховуючи розвиток нормативних положень цивільного права і цивілістичної наукової думки у конкретний історичний період, навіть незважаючи на те, що згодом ці відносини могли втратити характер цивільно-правових в силу специфіки їх правової регламентації. Головне, щоб вони мали цивільно-правовий характер у історичний момент часу у контексті якого вони розглядаються.
3. Прикладна ефективність правового регулювання цивільних відносин, зокрема пов'язаних з війною як формою збройного конфлікту, посередництвом спеціальної нормативно-правової бази, у тому числі окремого кодифікованого нормативно-правового акту, не може виступати підставою для обмеження цивілістичних досліджень виключно проблематикою, що випливає з положень відповідного нормативно-правового матеріалу.